

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Προγενέστερα	13
2. Η πέτρα στη λίμνη	18
3. Η λέξη «γεια»	25
4. Το φανταστικό διώνυμο	29
5. «Φως» και «παπούτσια»	34
6. Τι θα συνέβαινε αν...	39
7. Ο παππούς του Λένιν	43
8. Το αυθαίρετο πρόθεμα	46
9. Το δημιουργικό λάθος	50
10. Τα παλιά παιχνίδια	53
11. Η χρησιμότητα του Τζοζουέ Καρντούτσι	57
12. Η δημιουργία ενός «λίμερικ»	60
13. Η δημιουργία ενός αινίγματος	64
14. Το ψεύτικο αίνιγμα	67
15. Τα λαϊκά παραμύθια ως πρώτη ύλη	69
16. Λαθεύοντας τις ιστορίες	72
17. Η Κοκκινোসκουφίτσα σε ελικόπτερο	75
18. Παραμύθια από την ανάποδη	78
19. Τι συμβαίνει μετά	80
20. Σαλάτα παραμυθιών	83
21. Παραμύθια με ξεπατίκωμα	86
22. Οι καρτέλες του Προπ	91

23. Ο Φράνκο Πασατόρε βάζει τα «χαρτιά» του στα παραμύθια	101
24. Παραμύθια με «υποχρεωτικούς όρους ανάγνωσης»	104
25. Ανάλυση της Μπεφάνας	107
26. Το γυάλινο ανθρωπάκι	111
27. Ο Πιάνο-Μπιλ	113
28. Φαγητό και «παιζοντας με το φαγητό»	116
29. Ιστορίες στο τραπέζι	120
30. Ταξίδι γύρω από το σπίτι μου	124
31. Το παιχνίδι σαν πρόσωπο	130
32. Μαριονέτες και νευρόσπαστα	135
33. Το παιδί ως πρωταγωνιστής	141
34. Ιστορίες «ταμπού»	144
35. Ο Πιερίνο και το πόνγκο	149
36. Ιστορίες για να γελάμε	156
37. Τα μαθηματικά των ιστοριών	162
38. Τα παιδί που ακούει τα παραμύθια	168
39. Το παιδί που διαβάζει κόμικς	173
40. Η κατσίκια του κυρίου Σεγκέν	177
41. Ιστορίες για να παίζουμε	183
42. Αν ο παππούς γινόταν γάτος	188
43. Παιχνίδια στο πευκοδάσος	191
44. Φαντασία, δημιουργικότητα, σχολείο	199
45. Καρτέλες	211
Νοβάλις	211
Η διπλή άρθρωση	212
«Η Λέξη που παίζει»	213
Για το να σκεφτόμαστε ανά δύο	215
Η αποξένωση	215
Η «λιγότερο αισθητή αντίληψη»	216
Φαντασία και λογική σκέψη	216
Το αίνιγμα ως μορφή γνώσης	217
Το αποτέλεσμα της ενίσχυσης	219
Το θέατρο των παιδιών	220

Φανταστική εμπορευματολογία	221
Το πάλινο αρκουδάκι	222
Ένα ρήμα για να παίζουμε	224
Οι ιστορίες των μαθηματικών	225
Υπεράσπιση του <i>Παπουτσωμένου γάτου</i>	226
Εκφραστικές δραστηριότητες και επιστημονική εμπειρία	230
Τέχνη και επιστήμη	231

Μια πέτρα που ρίχνεις στη λίμνη προκαλεί ομόκεντρους κύκλους, οι οποίοι συνεχώς μεγαλώνουν στην επιφάνειά της, εμπλέκοντας στην κίνησή τους, σε διαφορετικές αποστάσεις, με διαφορετικά αποτελέσματα, το νούφαρο και την καλαμιά, τη χάρτινη βαρκούλα και το φελλό του ψαρά. Πράγματα που το καθένα υπάρχει για λογαριασμό του, στην ησυχία ή στον ύπνο του, λες και τα καλούν στη ζωή, αναγκάζονται να αντιδράσουν, να έρθουν σε σχέση μεταξύ τους. Άλλες αόρατες κινήσεις αναπαράγονται πιο βαθιά, προς όλες τις κατευθύνσεις, καθώς η πέτρα βυθίζεται μετακινώντας φύκια, τρομάζοντας ψάρια, προκαλώντας νέες μοριακές αναταράξεις. Όταν, μετά, φτάσει στο βυθό, αναταράζει τη λάσπη, χτυπάει τα αντικείμενα που κείτονταν εκεί ξεχασμένα: μερικά αποκαλύπτονται, άλλα σκεπάζονται με τη σειρά από την άμμο. Άπειρα γεγονότα, ή μικρογεγονότα, συμβαίνουν σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ίσως, ακόμα κι αν είχαμε το χρόνο και τη διάθεση, δεν θα μπορούσαμε να τα καταγράψουμε όλα χωρίς παραλείψεις.

Με τον ίδιο τρόπο μια λέξη, που τη ρίχνεις τυχαία στο μυαλό, παράγει κύκλους στην επιφάνεια και στο βυθό, προκαλεί μια ατέλειωτη σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων, εμπλέκοντας στην πτώση της ήχους και εικόνες, αναλογίες και αναμνήσεις, σημασίες και όνειρα, σε μια κί-

νηση που ενδιαφέρει την εμπειρία και τη μνήμη, τη φαντασία και το ασυνείδητο και που περιπλέκεται από το γεγονός ότι το ίδιο το μυαλό δεν παρακολουθεί παθητικά την παρουσίαση, αλλά επεμβαίνει συνεχώς, για να αποδεχτεί και να απωθήσει, να συνδέσει και να λογοκρίνει, να δημιουργήσει και να καταστρέψει.

Παίρνω για παράδειγμα τη λέξη «πέτρα». Πέφτοντας στο μυαλό, παρασέρνει ή προσκρούει ή αποφεύγει, τέλος πάντων, ποικιλοτρόπως έρχεται σε επαφή:

με όλες τις λέξεις που αρχίζουν από *π*, αλλά δεν συνεχίζουν με *ε*, όπως «πόρτα», «πάγος», «πιρούνι»·

με όλες τις λέξεις που αρχίζουν από *πε*, όπως «πεδιάδα», «πέδιλο», «πεζοδρόμιο», «πεθερά», «πεπόνι», «πένα», «πέλαγος»·

με όλες τις λέξεις που μοιοκαταληκτούν με το *έτρα*, όπως «φαρέτρα», «Ηλέκτρα»·

με όλες τις λέξεις που βρίσκονται δίπλα της, στη λεξιλογική αποθήκη, εξαιτίας της σημασίας: «βράχος», «χαλίκι», «μάρμαρο», «βότσαλο», «γρανίτης», «λιθάρι», «αγκωνάρι»·

κτλ.

Αυτοί είναι οι πιο τεμπέλικοι συσχετισμοί. Μια λέξη προσκρούει στην άλλη από αδράνεια. Είναι δύσκολο αυτό από μόνο του να πετάξει τη σπίθα, αλλά δεν μπορείς ποτέ να είσαι σίγουρος.

Η λέξη, ωστόσο, πέφτει προς άλλες κατευθύνσεις, βυθίζεται στον παρελθόντα κόσμο, φέρνει στην επιφάνεια βυθισμένες παρουσίες. «Πέτρα», από αυτή την οπτική γωνία, είναι η Αγία Αικατερίνη της Πέτρας, ένας ναός κάθετα στη λίμνη Ματζόρε. Πήγαίνα με το ποδήλατο. Πηγαίναμε μαζί εγώ και ο Αμεντέο. Καθόμασταν κάτω από μια δροσερή στοά, πίναμε κρασί και μιλούσαμε για τον Καντ. Συναντιόμασταν και στο τρένο, όταν ήμασταν και οι δύο φοιτητές. Ο Αμεντέο φορούσε έναν μακρύ μπλε μανδύα. Μερικές φορές, κάτω από το μανδύα μάντευες το περίγραμμα από τη θήκη του βιολιού του. Το χερούλι της

θήκης μου είχε σπάσει και έπρεπε να το έχω υπό μάλης. Ο Αμεντέο κατατάχτηκε στους αλπίνους και πέθανε στη Ρωσία.

Μια άλλη φορά, η μορφή του Αμεντέο ξανάρθε στο νου μου από μια αναζήτηση για τη λέξη «λιθάρι», που μου θύμισε κάτι χαμηλούς φούρνους, με λιθάρια τριγύρω, στην εξοχή της Λομβαρδίας, και μεγάλους περιπάτους στην ομίχλη ή στα δάση, συχνά ο Αμεντέο κι εγώ περνούσαμε ολόκληρα απογεύματα στα δάση συζητώντας για τον Καντ, τον Ντοστογιέφσκι, τον Μοντάλε, τον Αλφόνσο Γκάτο. Οι φίλιες, όταν είμαστε δεκαέξι χρονών, αφήνουν τα πιο βαθιά σημάδια στη ζωή μας. Αυτό όμως εδώ δεν ενδιαφέρει. Ενδιαφέρει να υπογραμμίσουμε το πώς μια οποιαδήποτε λέξη, επιλεγμένη τυχαία, μπορεί να λειτουργήσει σαν μαγική λέξη για να αποκαλυφθούν πεδία της μνήμης που κείτονταν κάτω από τη σκόνη του χρόνου.

Με τον ίδιο τρόπο δρούσε η γεύση της «μαντλέν» στη μνήμη του Προυστ. Και έπειτα από αυτόν, όλοι οι «συγγραφείς της μνήμης» έμαθαν, έστω και υπερβολικά, να ακούν τη θαμμένη ηχώ των λέξεων, των αρωμάτων, των ήχων. Εμείς όμως θέλουμε να επινοήσουμε ιστορίες για παιδιά, όχι να γράψουμε διηγήματα για να επανακτήσουμε και να σώσουμε τη χαμένη ζωή μας. Έστω κι αν με τα παιδιά, κάθε τόσο, θα είναι διασκεδαστικό και χρήσιμο να παίζουμε το παιχνίδι της μνήμης. Οποιαδήποτε λέξη που θα μπορούσε να τα βοηθήσει να θυμηθούν «εκείνη τη φορά που...», να ανακαλύψουν το χρόνο που περνάει, να μετρήσουν την απόσταση ανάμεσα στο σήμερα και στο χτες, μολονότι τα «χτες» τους είναι, ευτυχώς, ακόμη πολύ λίγα και με λίγες παρουσίες.

Το «φανταστικό θέμα», σ' αυτό τον τύπο αναζήτησης που ξεκινάει από μία μόνο λέξη, γεννιέται όταν δημιουργούνται περίεργες προσεγγίσεις, όταν στις σύνθετες κινήσεις των εικόνων και στις ιδιόρρυθμες επεμβάσεις εμφανίζεται μια απρόβλεπτη συγγένεια ανάμεσα σε λέξεις που ανήκουν σε διαφορετικές αλυσίδες. Το «λιθάρι» έφερε μαζί του: «πιθάρι», «κριθάρι», «ζυμάρι», «σαμοβάρι», «σκαθάρι», «κουβάρι»...

Λιθάρι και πιθάρι μού φαίνονται ένα ενδιαφέρον ζευγάρι, αν και όχι τόσο «ωραίο όσο η τυχαία συνάντηση μιας ομπρέλας και μιας ραπτομηχανής σε ένα ανατομικό τραπέζι» (Λοτρεαμόν, *Οι ύμνοι του Μαλντορόρ*). Στο συγκεχυμένο σύνολο των λέξεων που μέχρι τώρα έχουμε επικαλεστεί, το «λιθάρι» ταιριάζει με το «πιθάρι» όσο η «πέτρα» με τη «φαρέτρα». Το βιολί του Αμεντέο πιθανόν να προσθέτει ένα συναισθηματικό στοιχείο και να ευνοεί τη γέννηση μιας μουσικής εικόνας.

Να ένα σπίτι μουσικής. Είναι φτιαγμένο από μουσικά λιθάρια, από μουσικές πέτρες. Οι τοίχοι του, που τους χτυπούν σφυράκια, κάνουν όλες τις νότες πιθανές. Ξέρω ότι υπάρχει ένα ντο δίεση πάνω από τον καναπέ, το φα, πιο οξύ, βρίσκεται κάτω από το παράθυρο, το πάτωμα είναι ολόκληρο φτιαγμένο από σι μπεμόλ ματζόρε, μια ερεθιστική απόχρωση. Υπάρχει μια εκπληκτική ατομική, σειριακή, ηλεκτρονική πόρτα: αρκεί να την αγγίξεις μόλις με τα δάχτυλα για να παραγάγεις ένα σωρό αλά Νόνο-Μπέριο-Μαντέρνα. Να ωθήσεις σε παραλήρημα τον Στοκχάουζεν (ο οποίος στην εικόνα εισχωρεί πιο δικαιωματικά από άλλους, μ' εκείνο το «χάουζ», «σπίτι», ενσωματωμένο στο επίθετό του).

Δεν πρόκειται μόνο για ένα σπίτι. Υπάρχει μια ολόκληρη μουσική χώρα που περιέχει το σπίτι-πιάνο, το σπίτι-αρμονία, το σπίτι-φαγκότο. Είναι μια χώρα ορχήστρα. Το βράδυ οι κάτοικοι, παίζοντας τα σπίτια τους, δημιουργούν όλοι μαζί ένα ωραίο κοντσέρτο, προτού πάνε για ύπνο... Τη νύχτα, ενώ όλοι κοιμούνται, ένας φυλακισμένος παίζει τα σίδερα του κελιού του... κτλ. Η ιστορία έχει ξεκινήσει.

Σκέφτομαι ότι ο φυλακισμένος μπήκε στην ιστορία χάρη στην ομοιοκαταληξία «λιθάρι» και «ντουβάρι», την οποία συνειδητά δεν είχα προσέξει, η οποία προφανώς καιροφυλακτούσε. Τα κάγκελα θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι προφανής ακολουθία, αλλά δεν νομίζω. Πρέπει να μου τις υπαγόρευσε η ανάμνηση, που την άγγιξα φευγαλέα, του τίτλου μιας παλιάς ταινίας: *Φυλακή χωρίς κάγκελα*.

Η φαντασία τώρα μπορεί να ακολουθήσει έναν άλλο δρόμο:

Πέφτουν όλα τα κάγκελα απ' όλες τις φυλακές του κόσμου. Βγαίνουν όλοι. Και οι ληστές; Ναι, και οι ληστές. Η φυλακή είναι που δημιουργεί τους ληστές. Τελειώνουν οι φυλακές, τελειώνουν και οι ληστές...

Και εδώ μπορώ να σημειώσω πώς στη φαινομενικά μηχανική διαδικασία πέφτει, όπως σ' ένα καλούπι, αλλά και τροποποιώντας το καλούπι, η ιδεολογία μου. Ακούω τον αντίλαλο παλαιών και πρόσφατων αναγνώσεων. Οι κόσμοι των αποκλεισμένων ζητούν με θράσος να ονομαστούν: ορφανοτροφεία, αναμορφωτήρια, γηροκομεία, ψυχιατρεία, σχολικές αίθουσες. Η πραγματικότητα εισβάλλει στη σουρεαλιστική χρήση. Στο τέλος τέλος, ίσως, εάν η μουσική χώρα γίνει μια ιστορία, δεν θα πρόκειται για μια σοφιστική φαντασιοπληξία, αλλά για έναν τρόπο να ανακαλύπτεις και να παρουσιάζεις με καινούργιες μορφές την πραγματικότητα.

Η εξερεύνηση της λέξης «πέτρα» δεν έχει τελειώσει. Οφείλω ακόμα να την απορρίψω σαν οργανισμό που έχει μια ορισμένη σημασία και έναν συγκεκριμένο ήχο, να την αναλύσω στα γράμματά της, να ανακαλύψω τις λέξεις που απέρριψα στη συνέχεια για να φτάσω στην προφορά της.

Γράφω τα γράμματα το ένα κάτω από το άλλο:

– Π
– Ε
– Τ
– Ρ
– Α

Τώρα, δίπλα σε κάθε γράμμα μπορώ να γράψω την πρώτη λέξη που μου έρχεται στο νου, επιτυγχάνοντας μια καινούργια σειρά (για παράδειγμα: «πουλί – εστία – τσουλήθρα – ρίζα – αλέτρι»). Ή μπορώ —θα είναι πιο διασκεδαστικό— να γράψω δίπλα στα πέντε γράμματα πέντε λέξεις που θα σχηματίζουν μια φράση με πλήρες νόημα, δηλαδή:

Π – Πέντε
Ε – ελέφαντες
Τ – τραβούσαν
Ρ – ρυμούλκες
Α – άνετα

Δεν θα ήξερα τι να τους κάνω, αυτή τη στιγμή, πέντε ελέφαντες που τραβούν ρυμούλκες, παρά μόνο να τους χρησιμοποιήσω για να φτιάξω ένα δίστιχο με ομοιοκαταληξία αλλά χωρίς νόημα:

Πέντε ελέφαντες με ρυμούλκα
ήθελαν όλοι τους βαρούλκα... κτλ.

Δεν πρέπει όμως να περιμένουμε ένα αποτέλεσμα με κάποιο ενδιαφέρον από την πρώτη δοκιμή. Αναζητώ μιαν άλλη σειρά, με το ίδιο σύστημα:

Π – Πεντακόσιοι
Ε – ερωτευμένοι
Τ – τρίβανε
Ρ – ραβέντι
Α – αδιαμαρτύρητα

Το «πεντακόσιοι» είναι μια αυτόματη επιμήκυνση του προηγούμενου «πέντε». Το «αδιαμαρτύρητα» επιβλήθηκε, προφανώς, με την ώθηση του «άνετα», αλλά δεν μπορούμε να παραβλέψουμε και τη συνωνυμία τους και το γεγονός ότι είναι επιρρήματα. Πάντως, πεντακόσιοι ερωτευμένοι που τρίβουν ραβέντι δεν είναι μια εικόνα που την απορρίπτεις έτσι εύκολα.

Έχω επινοήσει πολλές ιστορίες ξεκινώντας από μια λέξη που διάλεξα τυχαία. Κάποτε, για παράδειγμα, ξεκινώντας από τη λέξη «κουτάλι», μου προέκυψε η ακόλουθη αλυσίδα: «Κομήτης – Οβάλ – Υδρογόνο – Τροχιά – Αυγό – Λέιζερ – Ιονόσφαιρα > Αυγό σε Τροχιά». Εδώ σταμάτησα και έγραψα μια ιστορία με τίτλο: *Ένας κόσμος σε ένα αυγό*, που είναι κάτι ανάμεσα σε επιστημονική φαντασία και ειρωνεία.

Μπορούμε τώρα να αφήσουμε τη λέξη «πέτρα» στη μοίρα της. Μην τρέφουμε όμως αυταπάτες ότι έχουμε εξαντλήσει όλες τις πιθανότητες. Είπε ο Πολ Βαλερί: «Δεν υπάρχει λέξη που μπορεί να κατανοηθεί αν την αναλύσουμε σε βάθος». Και ο Βίγκενσταϊν: «Οι λέξεις είναι σαν την επιφανειακή ταινία σε βαθιά νερά». Οι ιστορίες ψάχνουν η μία την άλλη, ακριβώς, κολυμπώντας κάτω από το νερό.

Όσο για τη λέξη «λιθάρι», θα θυμηθώ ένα αμερικανικό τεστ για τη δημιουργικότητα, στο οποίο αναφέρεται η Μάρτα Φατόρι στο ενδιαφέρον βιβλίο της *Creatività ed educazione (Δημιουργικότητα και διαπαιδαγώγηση)*. Τα παιδιά καλούνται μ' αυτό το τεστ να απαριθμήσουν όλες τις πιθανές χρήσεις του «λιθαριού» που γνωρίζουν ή που μπορούν να φανταστούν. Ίσως η λέξη «λιθάρι» να μου επιβλήθηκε με τόση δύναμη επειδή είχα διαβάσει πρόσφατα γι' αυτό το τεστ, στο συγκεκριμένο βιβλίο. Δυστυχώς, αυτού του είδους τα τεστ δεν στοχεύουν να ερεθίσουν την παιδική δημιουργικότητα, αλλά μόνο να τη μετρήσουν, για να επιλέξουν «τα πιο καλά στη φαντασία», όπως με άλλα τεστ επιλέγουν «τα πιο καλά στα μαθηματικά». Φυσικά, θα έχουν τη χρησιμότητά τους. Στην ουσία όμως επιδιώκουν σκοπούς που περνούν πάνω από το κεφάλι των παιδιών.

Το παιχνίδι της «πέτρας στη λίμνη» που με συντομία σάς παρουσίασα, αντίθετα, κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση: πρέπει να χρησιμεύσει στα παιδιά και όχι να τα χρησιμοποιήσει.

Το κλασικό αυτό βιβλίο πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο οι διαδικασίες της φαντασίας και οι κανόνες της δημιουργίας μπορούν να γίνουν προσιτοί σε όλους.

Ξεκινώντας από την εξέταση των μηχανισμών που κινούν την επινόηση, ο συγγραφέας μάς προσφέρει «πρώτη ύλη», ιδέες, ευκαιρίες για φανταστικούς στοχασμούς, τονίζοντας την απελευθερωτική φόρτιση της λέξης και τον παιδαγωγικό ρόλο της φαντασίας.

Ένα βιβλίο-καρπός εμπειριών και βαθιάς παιδείας, που μας βοηθάει να ξεπεράσουμε τη στείρα σχολική καθημερινότητα, δίνοντας έμφαση στο ρόλο της δημιουργικότητας στην παιδαγωγική διαδικασία.

ISBN 978-960-375-485-5

9 789603 754855

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧΜΗΣΗΣ 3485